

HENDRIK DE MAN

(A reformizmus ismeretelmélete és szociológiája)

Írta: SÁNDOR PÁL (Budapest)

A háború előtti reformizmus, vegyük akár Bernsteint, akár Kautskyt vagy az ausztromarxistákat, lényegét tekintve negáció volt: a marxizmus tagadása, a marxizmus törvényszerűsége átértékelése az új viszonyokra alkalmazás gesztusában. S ha történetek is próbálkozások a tagadások nyomán támadt ür betöltésére (neokantiánizmus, machizmus), azok csupán állítások, idegen szférában mozgó ellenelméletek, a negáció ellenpólusai: pozíciók voltak, nem pedig a negáció negációja. A kívülről jött teoriák (ismeretelmélet, etika) nem oldódhattak fel a marxizmusban, hanem vagy megsemmisítettek vagy megsemmisültek. S így kitűnt, hogy a megspékelt marxizmus nem arra való, mint a marxizmus, hogy szintézissé válván magasabbfokú tézisként ismét újabb egységet alkosson önmaga negációjával, a valósággal, azaz hogy mint „a munkásosztály alapvető érdekeinek tudományos formulázása“, ezekért az érdekekért folyó harc konkrét fegyverévé konstituálódjék, — hanem azért, hogy a reformista gyakorlat elméleti igazolásául szolgáljon. A dialektikus kölcsönhatás folyamatával szemben, amit a marxizmus tartalmaz, a reformizmusban az elmélet és gyakorlat parallel futnak egymás mellett, illetve az elmélet mindig egy fokkal hátrább és az egymás elérésének reménytelenségében lassanként az elmélet önmagában való, külön törvényszerűségekkel bíró „tudomány“ lesz, amely a valóság jelenségeit vizsgálja, leírja, összefoglalja, értékeli, de ő maga sohasem válik valósággá. Lehet-e ezen változtatni? Lehet-e a reformizmusban szintézis?

Hendrik de Man azt mondja, hogy igen.

A negációkról ő sem mond le: ő is hivatkozik azokra „az új tényekre, melyek egész más természetűek, mint azok, amelyekre a marxizmus gondolatrendszerét eredetileg felépítette“ (Zur Psychologie des Sozialismus, 12. o.), ő is visszautasítja az értékelmélet jelentőségét („Ritkán született olyan kolosszális tudományos hegy kisebb tudományos egeret, mint a marxizmus értékelméletet... Amit az bizonyít, azt már mindenki tudta.“ u. o. 102. o.) és amikor azt állítja, hogy „tisztán gazdasági értékkel a tőkenereséshez nem lehet hozzáférni“ (103), ezzel utat nyit a szubjektív értékelméletnek, sőt visszaesik a primitív „becsapási“ nyereségelméletbe, csak azért, hogy Bernsteinhez méltóan kiküszöbölhesse a kizsákmányolás fogalmát. Szerinte ugyanis a „kizsákmányolás“ fogalma nem gazdasági, hanem szociáletikai“ (103) és a haszonrendszer jogszerűsége nem függ a kizsákmányolástól; e jogszerűség alapja kizárólag a „termékenység“ lehet, amennyiben de Man szerint gazdasági szempontból a kapitalizmus ellen egyedül a „pazarlás“ vádját lehet emelni (u. o.) Említi a mezőgazdaságot is, amelyben szerinte nem ismétlődtek az ipari jelenségek (117.) és állítja, hogy a proletáriátus növekvő pauperizálódása sem következett be, hiszen a „tapasztalat azóta gazdasági hatalomban és szociális érvényesülésben egy csaknem állandó növekedést mutat“ (u. o.) Csak merev fogalmakat tud elképzelni (78) s ezzel hadat üzen a dialektikának, hogy kétségbevonhassa, hogy a létből lehet ugrás a legyenbe (23) s ha már kiküszöbölte a dialektikát (51), akkor nem kell különbséget tennie a dialektikus és mechanisztikus kauzalitás között; kauzalitás csak egy van, már pedig ha valamely jelenségcsoport egy-egy oksorozatot alkot, akkor a sor bármely tényéhez nyúl is a kutató, a sort fel kell hogy fedje (54). Nem szükségszerű tehát az oksort a gazdaság tényével kezdeni, végigvihető az bármely más pontnál fogva is (vallás, tudomány, stb.) és az eredmény mindig ugyanaz. A történelmi materializmus így a sok között csak egy szemlélet és a szemléletek közti választást a már előzőleg meglévő akaratosság és világtérzés dönti el (52).

Ez az elmélet még alig megy az eddigi revizionizmusokon túl; inkább csak összefoglalja őket, egységbe hozza, magasabb fokra emeli. Megadja a neokantianizmusnak is, ami az övé: az ismeretelméleti probléma szubjektívvé tételével (51), Machnak: problémák álproblémákká, fölöslegessé váló deklarációjával (52) és hogy könnyebben érjen célhoz: a termelési viszonyokat a technikával azonosítja (51), a kauzalitást mechanizmussá, a dialektikát skolasztikává, fogalmi konstrukcióvá alakítja át.

Ilyen előkészületek után fog hozzá, — nem hogy „kiegészítse“, „tökéletesítse“ a marxizmust, hanem hogy „legyőzve túlhaladja“ („Überwindung“, 4. o.) A „legyőzés“ nála igen egyszerű: nem Marxszal vitatkozik, nem Marx tudományos tételeit cáfolja, hanem a marxizmust támadja, a marxizmusról igyekszik kimutatni, hogy tévedés (148)... Marx elmélete — mondja — helyes, „az egész gondolati strukturát, mely által Marx az „ideológiai felülépítményt“ a „gazdasági alapépítményből“, a „társadalmi gondolkozást“ a „társadalmi létből“ levezeti, nyugodtan elfogadhatjuk, úgy amint van. Nincs megcáfolva“ (128), — és mégis elveti és pedig azért, mert „nem érdekel többé bennünket, mivel mi éppen az embernek a technikától és a gazdaságtól való függésétől szeretnénk szabadulni“ (u. o.) Marx tanítása tehát az emberiség számára — rossz emlék, akár igaza van, akár nincs, felejtünk el, semmi közünk már hozzá, kellemetlen és unalmas. Marad ezzel szemben a marxizmus, amely nem azonos Marx tanításaival. „Marxizmusnak azt nevezem — írja, — ami Marxból a munkásmozgalomban eleven: az érzelmi értékeléseket, a szociális akaratképzeteket, az akciómódszereket, az alapelveket és programokat, amelyek az ő tanításainak hatására vezethetők vissza. Nem a halott Marxról, hanem az eleven szocializmusról van szó“ (5). Egyszóval a marxizmus az, „amit a munkásmozgalom mint érzelmi és akarati irányok összessége a marxizmus gondolatrendszeréből csinált“ (146). Hogy ebben az értelemben értett marxizmus nem tudomány, hanem legfeljebb csak valamely tudománynak a nyersanyaga, a kutatás és rendszerzés tárgya, az még keresztülhidalható lenne: legfeljebb avval a már említett antimaterialista módszerrel, amely nem az alapépítményből indul ki, hogy a felülépítményt megértse, hanem fordítva, mechanisztikus oksorozatot tételezve fel immanensen a történelmi eseményekben. A baj a de Man-i gondolkodás számára ott kezdődik, hogy ez a „marxizmus“ is kétféle: vulgármarxizmus és nemes marxizmus. Az egyik „eleven tévedés“, a másik „halott igazság“ (148). Halott igazság nem cáfolnivaló, — annál inkább a másik, amely „az egyetlen tömegmozgalom, amelyben a marxizmus mint hit tovább él... ez minden életrevaló magot, amelyet Marx a lelkekben elhintett, gyümölcsévé érlelt“ (149). S itt adódik a végzetes baj: hirtől kimutatni, hogy tévedés. De Man úgy gondolja, hogy ennek a kimutatása nem logikai feladat nem cáfolatkomplexum utasíthatja vissza ezt a „hitet“, ezt a „vallást“, hiszen, akár „vallás“, akár egy társadalomgazdasági rendszer, de valóság, amelyet nem cáfolni, hanem legfeljebb csak megsemmisíteni és helyébe új „vallást“ vagy társadalomgazdasági rendszert állítani lehet. Szerencsére az ifjúság, melynek „munkaprogramjává“ szeretné tenni könyvét (7), valóban „kevésbé egy új gazdasági elméletet akar, a történelemszemlélet új módszerét, mint inkább új világnézetet, új vallást“ (14).

Miben áll ennek a „Jungszocializmus“-nak a munkaprogramja?

A cél világos: a vulgármarxizmusnak nevezett mozgalom diszkreditálása, hiveinek „betegekké“ deklarálása, vagy hogy a de Man-i hasonlatnál maradjunk, az érlelt gyümölcsök megrothasztása, megsemmisítése. Következézetesen osztályharcosnak lenni ugyanis de Man szerint beteges szublimáció (186), valóságos „perverzitás“ (Intellektuellen und Sozialismus, 30. o.) A szocializmus megvalósulása nem gazdasági kényszertörvények automatikus beteljesülésétől, hanem a szocialista emberképzéstől várható (189), ámbár nem is ez a legfontosabb. A társadalom nem a „betegek“ számára épül, hanem a nor-

mális, az átlagember számára, — ez pedig nem más mint a Spiesser, a nyárs-polgár (Intell. u. Soz. 26. o.), aki nem azért nem érzi jól magát a kapitalizmusban, mert az értéktöbbletet elvonják tőle (hiszen „joggal lehet mondani, hogy a mai átlagmunkás olyan kényelemben él, amelyről XIV. Lajos még csak nem is álmodott“ 178), hanem azért, mert a mechanizált, racionalizált munkával elveszik tőle a munka örömét. Az igazi cél nem a szocializmus, hanem a szükségletek harmónikus kielégítése, a „személyes boldogság“ (188) és de Man-nál sehol sem következik, hogy ez csak a szocialista társadalomban érhető el, tehát ezért kell erre törekedni; ellenkezőleg, szerinte a „hivatási méltóság... munkabüszkeség és munkaöröm“ lényegesebb kitevői a harmónikus kielégülésnek, mint a szocializmus, a „bizonytalan jövő“, amelyért nem szabad „elrabolni a biztos jelen-boldogságnak egy darabját“ sem (188).

Tehát: nem a szocialista társadalom megvalósításáról van szó, nem egy olyan társadalomról, amely megszünteti az osztályokat és a termelőeszközök-höz való viszonyt mindenki számára egyformává teszi, tekintet nélkül arra, hogy az ehhez a társadalomhoz vezető uton, az ehhez szükséges eszközök igénybevétele folytán milyen sors éri az egyest. A törekvés nem a szocializmusra, hanem a boldogságra irányul, az egyén közvetlen boldogságára. S így a feladat valóban „praktikus-ethikai“ (275) és a probléma legfeljebb abban volna adva, hogy ennek a boldogságnak hedonisztikusnak vagy eudemonisztikusnak kellene-e lennie. Messzi vezetne annak taglalása, hogy az ethikai alapelvek is történelmileg-társadalmilag meghatározottak és hogy az osztályharc mai stádiumában akár hedonisztikus, akár eudemonisztikus alapelv a polgárság oldalára állítja vallóját, — messzi vezetne és mégis de Man-nal szemben kevés lenne. Mert annak, hogy de Man ezt a problémát ethikai sikra állítja szociológiai helyett, fontos oka van. Csak így juthat el elsődleges céljához, hogy a kapitalizmusból kivezető törekvések középpontjába az osztály helyett az egyént állítsa s ezzel eljusson a történelmi materializmus elvezetésével a maga pszichológiai módszerének igénybevételéhez. De Man a pszichológiát mindenek fölé helyezi (vallja Spenglerrel, hogy a természettudományok 19. századára a 20. a pszichológia százada következik, (34), amely megmagyarázza — a marxizmust is (274). A marxizmus ebből a szempontból csupán hypothezis (72), „tudományos formában jelentkező vágyképzet“ (275), csak azért, hogy a szocializmus megvalósulása mint történelmi szükségszerűség jelenhessék meg a hívő előtt (u. o.) A marxi fogalmak csak az egyén érzelmi és akarati, pszichológiai funkcióinak termékei. „A munkásság azért van társadalmilag hátrányban, mert társadalmilag hátrányban levőnek érzi magát“ (207). „A burzsoázia manapság azért a felső osztály, mert mindenki burzsoá szeretne lenni“ (209). Azaz a burzsoázia nem azért az uralkodó osztály, mert monopolizálja a termelőeszközöket, hanem mert életvitele révén ideálja tud lenni a többi társadalmi osztályoknak (u. o.)

A történelmi materializmus elvetése és a pszichológiai módszer alkalmazása így megváltoztatja a tudomány tárgyát is. „Az emberiség történelmében nincsenek gazdasági, kulturális, politikai tények, stb. Csak tények vannak, azaz egyes jelenségek, emberi cselekvések, amelyek magyarázatra várnak“ (55). Minthogy pedig a gondolkodás „a lelki életnek csak részfunkciója, amelynek célja és tartalma az akarat szolgálása“ (34) és az „emberi ismeretek nem merülnek ki a logikai gondolkodásban“ (u. o.), így de Man szerint ez az új pszichológiai kor „olyan világgépet igyekszik felépíteni, amely a fogalmi világ közvetett tapasztalata helyett az érzet és akarat reális világának közvetlen tapasztalatán nyugszik“ (u. o.) Ha kísért is ebben a machizmus, a de Man-i voluntarisztikus pszichológiával kiegészítve, — nem ez a fontos. Hanem az, hogy egy újabb lépés történik a reálitásoktól való visszavonulásban. De Man elveti tehát nemcsak a szociológia és ökonomia társadalmi valóságait, hanem a természettudomány „közvetett tapasztalati“ objektumait is. Nem ma-

rad számára más, mint az érzet és akarat szubjektív momentumai, melyek az egyénnek egy általános „beállítottságot” (19) adnak, melyek azután az egyes akaratirányok motivumaiul szolgálnak és a kor törekvéseit meghatározzák. E ponton két dolognál kell megállni. Az egyik az osztálytörekvések fogalmának a pótlása kortörekvésekkel, melyek bizonyos elméleteket előtérbe állítanak; ezáltal mondhatja csak de Man ugyanis azt, hogy a marxizmus ideje lejárt, következik a pszichológia. A „kor” elmúlik, alapbeállítottságok váltják fel egymást — és e változó korokkal mulnak el az elméletek is. Az osztályfogalomhoz való ragaszkodás azonban ezt a felfogást nem engedné érvényre jutni: a marxizmus a proletárosztály elmélete s amíg proletárosztály van — és ez van bármilyen változáson mennek is át az alapbeállítottságok, mindaddig, amíg kapitalista társadalom van — addig van marxizmus is, addig érvényre bírnak a marxi tételek is. Erzi de Man a munkásmozgalom emez „alapbeállítottságát” is és ezért igyekszik ezt az „alapbeállítottságot” nem mint a kapitalizmus negációját, hanem mint egyenes kitevőjét feltüntetni. Szerinte a szocializmusnak az osztályérdekből való keletkezésére vonatkozó marxi előfeltételek alkalmatlanoknak bizonyultak (hogy miért, azt sehol sem bizonyítja, ha csak avval nem hogy ezek a marxi előfeltételek — unalmasak) és „a kor irányának megfelelően a szocialista gondolatrendszerekben a materialista hypotheziseket egyre jobban kiszorítják a psycho-energetikai hypothezisek” (273). Maga a marxizmus csak egy periódusa a szocializmusnak, amely nem más, mint a „kapitalista termelési mód kísérőjelensége” (u. o.) E véletlen elszólásnak aligha mondható kijelentés végül is elárulja, hogy de Man a szocializmust a szociáldemokráciával azonosítja, amely valóban a kapitalizmusnak nem is annyira kísérőjelensége, mint inkább komponense. Ebből az „alapbeállítottságból” azután nyilvánvalóan következik, hogy a szocializmusban pszichológiai, érzelmi, sőt vallási komplexumot lát és tiltakozik az ökonomiai „beállítottság” ellen, amely a szocializmust mint konkrét társadalmi, termelői rendszert érti és a feladatot marxi kifejezéssel élve nem a megismerésben, hanem a megváltoztatásban tudja.

A pszichológiai út azonban tovább is vezet: ahhoz a másik dologhoz, amit röviden abban foglalhatnánk össze, hogy az említett „közvetlen tapasztalati” tudomány egyenesen a solipsizmusba visz, akár ismeretelméleti, akár etikai sikon is gondoljuk végig a problémát. Egy solipsista szociológia... minduntalan belelétközik de Man ebbe az önellentmondásba és hogy feloldja, éppen ő kényszerül gondolatkonstrukciókba, amivel pedig ő vádolja a marxizmust. Már a maga voluntarista felfogása is arra vall, hogy igyekszik áttörni a pszichológia falait, amelyeken belül csak az egyén lelki jelenségei férnek meg. Az akarat vinne át a te problémájához? Ez azonban csak idealista-metafizikai uton képzelhető és ebből sem lesz soha szociális (mert ha nem is egyed, de csak egyedek vannak). De Man tehát kénytelen megfordítani a dolgot: „az egyes ember, mint pszichológiai reagáló-cselekvő, pusztán fikció; mert minden pszichológiai viselkedés eredete által szociálisan feltételezett” (169); ennél fogva minden pszichológia számára, amely az ember viselkedését akarja kikutatni, a társadalom a primér” (u. o.) Az ellentmondás még kísért: a pszichológia feladata a jelenségek leírása. Csak az egyes egyén jelenségeit lehet leírni tudományosan; viszont az fikció, — tehát a jelenségekre vonatkozólag a valóság kérdése fel sem merülhet. A valóság a társadalom, azt viszont pszichológiailag nem lehet leírni. A jelenségek okainak kutatását, a marxi történelmi materializmust, a gazdaság-társadalmi elveti, hogy az egyeshez jusson, — de visszatér az egyestől a materializmustól megfosztott társadalmihoz s ezzel történt egy lényeges lépés: a társadalom átszellemítése. A második lépés: a feladat megoldása: mi az a minden egyesben közös, ami azután társadalmilag, közösségileg adottnak látszik? (A marxi paralelizmus nyilvánvaló: Marx az áruban keresi azt a közöst, amelyből az értékelmélet kifejthető

és társadalmiban, a munkában találja meg.) De Man a társadalommal szemben a természetihez jut el, — s mint később látni fogjuk, a történelmi materializmus ellenében a történelmi naturalizmusnak a kísérletével a fasiszta történelemszemlélet alapkövét rakja le, — az ösztön fogalmához. Az ösztön sajátos az egyén tulajdonsága, ugyanakkor azonban a „társadalmi fejlődés a maga összességében úgy önállóan előnyomuló szellemi ösztönökön, mint a szerzésre és munkamegtakarításra irányuló dologi-gazdasági ösztönökön nyugszik“ (51—52). S most már egészen szabad a tér. De Man nem is gondol arra, hogy ez az ösztönelmélet tiszta pleonazmus, hogy minden jelenség mögött felvenni mint okot egy ösztönt, tulajdonképpen nem mond mást, mint hogy $A = A$. De ennyi ellenvetést megér az az eredmény, hogy ilyen alapon mostmár leírhatók, analizálhatók, magyarázhatók, okadatolhatók az egyes ember lelki jelenségei, úgy, hogy azok objektív érvényre, szociális valóságra tarthassanak igényt. S ha az általános pszichológiai módszer azt eredményezte számára, hogy a proletariátus és szocializmus, amelyet Marx egyesített (133), megint kettévált, akkor a speciális ösztönelmélet megteremti a lehetőséget, hogy ne az egyén olvadjon fel az osztályban, hanem az osztály az egyénben. Az osztályharc így nem osztályok között folyik, hanem az egyéneken; a munkásban két lélek van: „egy kapitalista lélek“, amennyiben a munkás „akadályozott kapitalista“ és egy „szocialista lélek“, amely őt arra készíti, hogy egy új kulturáért harcoljon. (Intell. u. Soz. 24. o.) Hogy ebben a belső „osztályharcban“ melyik győz, az de Man szerint nem vezethető le a gazdasági helyzetből: a kapitalista elem győzelmét a kispolgárrá válás folyamatát lehet látni nemcsak de Man szűkebb hazájában Belgiumban, ahol a munkás helyzete a háború után javult, hanem Németországban is, ahol rosszabbodott. (I. m. 25. o.) A motivumok harcának kimenetele, amitől a szocializmus sorsa mint a munkásság feladata függ, alapjában véve az akarat kérdése (u. o.) A társadalmi jelenségek determinánsa tehát nem a gazdaság, hanem az akarat (u. o.), amely nem függ az osztályhelyzettől, az osztályérdektől. S ezzel az elválasztás teljes: a marxizmus nem szükségyszerű világnézete a proletariátusnak és a szocializmus nem az osztályérdekeken alapuló osztályharc eredménye. A szocializmus mint világnézet emancipálja magát de Man elméletében a proletariátus alól, — és ennek alapján állítja fel követelését a szociáldemokráciával szemben, hogy az „szabadítsa fel gondolatvilágát az osztályérdek kötelékéből és egyre inkább fejlődjék szellemi habitusában is munkáspárti mivoltából minden szociális és szabadgondolkodó érzületű ember pártjává, az összesség jólétének pártjává“ (Intell. u. Soz. 35). Hogy ez a követelés milyen konkrét formát öltött és hogy a szociáldemokráciát illetőleg tulajdonképpen nyitott ajtókat döngtetett, erre most részletesen ne térjünk ki. Ebben az összefüggésben csak arra kell rámutatni, hogy az az emancipálódási folyamat milyen elméleti, ideológiai formákat termel ki de Man filozófiájában hogy önmagát gyorsítsa és tudatosítsa. Elsősorban is eredetét illetőleg: mert de Man azt állítja, hogy a szocializmus elméletét nem a proletariátus, hanem polgári intellektuelek hozták létre (134) és a szocialista tanok nem a proletariátusnak az osztályhelyzetére való alkalmazkodási reakciója, hanem „művelt burzsoák és arisztokraták kontraer reakciója kulturkörnyezetük viszonyaira“ (135). Másodszor az ebből következőleg ezt a folyamatot de Man szerint ép'oly kevéssé lehet „az asztályérdek és osztályharc társadalmi kategóriák alapján megmagyarázni, mint egy Rembrandt-festmény szépségét a festék és vászon vegyi analiziséből“ (135). Sokkal nagyobb támadás van ebben elrejtve a marxizmus ellen, mint első pillanatra látszanék. Nem mond ez az állítás kevesebbet, mint azt, hogy az érdek és tudat dialektikus egysége nem teremődik meg a proletariátusban annak marxista osztályharcra által. Az érdek és tudat egysége a polgárság számára elérhetetlen vágy: a kapitalista termelőrendszer, a profitra való termelés, a verseny és az állandó tőkemozgás a

rentabilitás irányában, mindez lehetetlenné teszi a tőkés számára, hogy helyét a társadalmi termelés totális folyamatában világosan átlassa: osztályérdekébe ütközik ez a tudat. A proletariátusnál azonban éppen fordítva: a munkás a termelési menetben szubjekt és objekt egyszerre, a termelésben elfoglalt funkciójának a megismerése osztályérdeke s így a tudat és érdek összeesik, magasabb fokon egységet alkot s ezzel alapjául szolgál a szocializmusnak, amelyben az érdek az egyesek számára nem emel gondolatkorlátokat. Az „emberiség előtörténetének“ lezárulásával, a „szabadság birodalmában“ kezdődhetik tehát csak az igazi, konkrét eredményekre számottartó ismeretelmélet periódusa is. . .

De Man azonban mindezt kétségbevonja. Az ő elmélete szerint a szocializmus megteremtése nem a proleariátus mint konkrét társadalmi gazdasági osztály történelmi hivatása; a szocializmus megvalósítása szubjektív akaratok kérdése. A „szükségyszerűség törvényébe vetett hit csupán pszichológiai funkció, amely erősíti, szuggérálja az erre való akaratot“ (117). Ennek az akaratnak igazi motorja az „érvényesülési ösztön“ (76), tárgyá sohasem általános fogalom, mint szocializmus, hanem mindig „dologi egyes valóság“ (80). Az egyes akaratok nagy tumultusában „mozgalmat“ csak a szemlélő lát, az valójában nincs (u. o.), aminthogy ilyen polarítások: kapitalizmus-szocializmus, burzsoázia-proletariátus, stb. szintén nincsenek. „A történelmi valóságban egyáltalán nincsenek ilyen ellentétek. Az ellentétek itt emberi akaratirányok konfliktusai harcának formájában lépnek fel, amikor is mindig bizonyos objektumokról van szó“ (80). Másszóval osztályérdek nincs, osztályellentét nincs, csupán egyes akaratok vannak, melyek legfeljebb közös tárgyra (béremelés, parlamenti mandátumok, stb., — de Man példái) irányulnak, amelyek összessége azonban sohasem eredményezhet szocializmust, mert hiszen „kapitalizmus és szocializmus között sem áll fenn kategórikus ellentét“, „ezt legfeljebb utólag lehet belegondolni“ (82). Ez a reformizmus ismeretelmélete.

Az akaratok iránya „ha a kapitalizmus ellen fordul“, de Man szerint nem a kapitalizmus ellen fordul. Először is, mert „gazdasági forma önmagában véve se nem rossz, se nem jó“ (83), — másodszor pedig mert kapitalizmus an sich nincs. Az akaratok iránya tehát csak bizonyos szociális és politikai jelenségek ellen irányul, melyeket lehetne a kapitalizmus kíséreléseinek nevezni, mint pl. a munkások pauperizálódása, demokráciában való hiány, az államok militarizálódása stb. (83). Ugyanezt a gondolatot a magyarországi szociáldemokrácia így fejezi ki: ő csak a kapitalizmus „kinövései“ ellen harcol. A lényege az elméletnek: értelmetlenné deklarálni egy nemlétező, a kapitalizmus elleni harcot, az akaratirányok csak a konkrét részek, de ne az egész, a kapitalista termelőrend ellen forduljanak. A termelési formában, akár szocializmus, akár kapitalizmus névvel jelöli a történelmet, mindig a benne rejtkező társadalmi, történelmi, politikai tartalmat illetheti értéktelenség és befolyásolhat akaratirányokat. . . Ez a reformizmus szociológiája.

S ha nincsenek kategórikus osztályellentétek, nincsen kategórikus ellentét tőke és munka, bér és haszon között sem. „A profit: vállalkozói bér, az üzemvezető vagy szellemi alkotó teljesítményeinek ellenértéke, prémium a rizikóért, ösztönző a termelési terület kiterjesztésére, a termelési eszközök tőkésítésére“ (103). S ezzel pontosan elérkeztünk a fasizmushoz, bizonyosságul annak, hogy a következetes marxizmus útjáról való letérés egyenesen a fasizmusba vezet. És de Man odajut nemcsak így közvetve: hanem abban is, hogy „a lelki jelenségek és a biológiai világtörténet között“ terem szoros kapcsolatot (37), s ezzel a már említett történelmi naturalizmust, a fasizsta történelemszemléletet konstituálja; azzal is, hogy a Führer-ideált képezi ki (Intell. u. Soz. 8. o.) és az intellektuelnek adja a termelés, társadalmi irányítás, alkotás iniciatíváját (u. o. 24.), hogy a tőke és munka ellentétét behelyettesíti a „fizikai-kivitelező“ és a „szellemi-vezető“ munka közötti különb-

séggel (u. o. 8.) Azzal is, hogy „érzésszocializmust“ (u. o. 31) hirdet és munkásszocializmussal szemben intellektuellszocializmust (34), ami egyértelmű a kispolgári tömegbázis teremtéssel, amelynek eszközeit, a munkásba kispolgári ambíciókat ültetéssel, az uralkodó osztály életnivó, életforma és élettartalom elérésének kilátásba helyezésével (209) céljá avatja és őt magát eltéríti az osztályharc utjától. Avval is, hogy szerinte az elmélet nem más, mint agitációs eszköz, nem az elmélet belső igazságáról, törvényszerűségek felfedezéséről, új módszer megalapozásáról van szó, hanem arról, hogy mennyibe tud hatni (147), amivel egyenesen a hitleri demagógia szociológiai igazolását kísérli meg. Avval is, hogy állítja: az osztálynak nevezett közösség nem bizonyos embercsoportoknak a termelőeszközökhöz való azonos viszonya, hanem az „közös társadalmi sorsból született közös akaratrányon nyugszik s így a marxizmus elveszti igényét arra, hogy egyedül az osztály fogalmára építse a társadalmi képét. Mert akkor éppen olyan sok jellemképző közösség vagy szociális csoport van, mint amennyi közös akaratránnyal, amelyeket közös sorsra lehet visszavezetni. Akkor a társadalmi környezet formulájában, amire az emberek reagálnak, az osztály fogalma mellett mint teljes jogu elemek még más sorsközösségek mint hivatás, nemzetihitsorsosság, stb. is felléphetnek“ (105), amivel viszont a „Klassenkampf“-fal szemben a fasiszta „Rassenkampf“-ot és az állam hivatásszervezeti felépítését igazolja. S végül, de nem utolsósorban, avval, hogy a marxi osztályöntudatos, osztályá szerveződött proletáriátus helyébe, mint a történelem hordozóját a kispolgári ösztönhajtotta állati hordát teszi, amely nem világos tudatban, hanem érzelmi és akarati lendületekben, nem társadalmian, hanem naturálishan, lelkesen-vakon megy a főkolompos, a Vezér után: „A tulajdon el fog veszni, az alkotmányszövegek megújulnak, a bajonettek berozsdásodnak, de marad a hordaállat szüksége, hogy egy lehetőleg szép, lehetőleg csillogó, lehetőleg saját mintaképét ábrázoló hordavezetőre felpillanthasson“ (213).

A N Y A S Á G

Írta: MĒLIUSZ N. JÓZSEF (Kolozsvár)

AMIKOR ESTE LESZ

*és munkádból hazavánszorogtál
és mosdottál és ettél
és megigazitottad vánkosod,
amelyre lehajtod fejed,
megjön az ember is.
Eszik, — azután lefekszik
melléd. Fáradt ő is és
mellédre nyugtatja kezét.
A keze mindég forróbb lesz
és egyszer csak
hiába szabadkozol, tiltakozol,
hogy fáradt vagy, ványadt,
s gyengéden hiába taszítod el,
magához von
és két acélkarja leszorit,
és te már engeded,
hiszen ő a te embered,
a társad s te vagy az asszonya
és szeret és te szereted...*